

Ibrahim en wij samen

Abraham breekt met zijn gemeenschap, met de politieke orde en het wereldbeeld. In het werkelijkheidsbesef staan de vele goden of godheden centraal. Mensen hebben die nodig om de natuurverschijnselen en het menselijk bestaan te kunnen verklaren. Waar komen ze vandaan en hoe gebeuren die dingen? Ze hebben 'hemelgoden', zoals de sterren, maan en de zon. Ze hebben ook goden voor de dagelijkse verschijnselen, zoals dood, wind, regen, enz. Deze goden vullen de afwezigheid van de 'opper' God op en tevens legitimeren zij de sociale orde en de maatschappelijke verhoudingen. Zo wordt de politieke leider eveneens een representant van de opper God die net zo praktisch beschikt over leven en dood. Een manier van 'rationalisering' van de verschijnselen in de werkelijkheid, zou je kunnen denken. Via die goden, hebben zij ook de mogelijkheid om 'invloed' uit te oefenen. Zonder die goden zijn de mensen 'hopeloos'. Hun 'vereren' is de manier waarop mensen hen kunnen 'beïnvloeden'.

Dit beeld valt één op één samen met de religieuze toestand van de samenleving waarin de profeet Mohammed met zijn werk begon. In de koran zien wij fragmenten uit het leven van Ibrahim. Om aan de ene kant de opdracht van Mohammed te plaatsen in een historische lijn, maar ook om het hem wat makkelijker te maken.

In de islamitische vertellingen wordt de indruk gewekt dat de vader (Azer) van Ibrahim beelden van afgoden maakt en een gebedshuis van de afgoden beheert. Ibrahim wordt groot in die omgeving en ziet elke keer hoe zijn vader die afgoden zelf maakt en dat zij eigenlijk niets bijzonders zijn. Het zou best kunnen dat Ibrahim het contrast tussen de 'gewoonheid' van de afgoden en de verering door de mensen waarneemt. De toegeschreven goddelijkheid kan hij niet waarnemen omdat zij door zijn vader voor zijn ogen worden gemaakt. In het gebedshuis ziet hij ook wat er allemaal gebeurt met de 'offers' die de mensen daar achterlaten. Zij worden opgegeten door ratten of zij bederven op den duur. In zijn beleving slaan deze zaken nergens op.

Hij begint de goden en de gangbare rituelen te bevragen. Heel sceptisch en bijzonder verrassend. In de eerste instantie zijn vader. Dat doet hij door te redeneren: hoe kunnen deze goden iets aanrichten? Ze zijn gemaakt door de mensen zelf! In de koran lezen wij dat Ibrahim vele pogingen onderneemt om zijn vader te overtuigen van de 'irrationaliteit' van deze beelden. Maar dat helpt allemaal niet en zijn vader begint geïrriteerd te raken. Het is zelfs zo dat hij een keer met het staatshoofd hierover discussieert.

Maar Ibrahim geeft het niet op en gaat verder met zijn afkeer van de afgoden. Hij is best moedig. Tijdens de afwezigheid van zijn vader maakt hij alle beelden, behalve de grootste, kapot. De bijl hangt hij om de nek van het grootste beeld. Als zijn vader en anderen dit ontdekken, zijn zij heel erg boos en alsof dit niet genoeg is gaat Ibrahim zeggen 'vraag het aan het grootste beeld, die moet het weten'. Ibrahim denkt: nu heb ik ze en ze zullen nu moeten toegeven dat deze beelden geen goden kunnen zijn. Maar dat lukt niet en hij brengt zichzelf in levensgevaar. Hij is best roekeloos, naïef en zeer uitdagend. Een geradicaliseerde fundamentalist is hij. Zulke mensen worden nu in Iran, China, Saoedi Arabië en Pakistan opgehangen. Toen niet anders.

De menigte is nu boos en ze kunnen het niet maken om dit ongestraft te laten gebeuren. In de koran is er maar één fragment waarin wordt verteld dat de menigte roept om hem in het vuur te gooien. Daarvoor maken zij, de menigte, een groot vuur om Ibrahim in dit vuur te gooien. Normaal zou het met Ibrahim afgelopen moeten zijn. De God die altijd 'afwezig' is, waardoor mensen allerlei goden hadden moeten bedenken, toont zich. Om Ibrahim te redden. In de islamitische vertellingen - zeker overgenomen uit de joodse verteltraditie - zijn er dan mooie anekdotes en dialogen. Terwijl Ibrahim valt, stopt de tijd. De aartsengel komt langs en vraagt Ibrahim of hij hulp nodig heeft. Hij weigert om hem een antwoord te geven en zegt: God ziet toch wat met mij aan het gebeuren is, ik laat me aan hem over. Ibrahim valt in het vuur. Op instructie van de God wordt het vuur aangenaam. Dit is wel heel erg irrationeel, dat vuur niet verbrandt waardoor het 'oorzaak-gevolg' verband wordt onderbroken.

Ik kan me voorstellen dat mensen die dit zien gebeuren heel erg bang voor Ibrahim worden. Hoe kan dit? Wat moeten zij nu doen? Ibrahim aanzien voor God, dat alle toeschouwers de afgoden afzweren en volgers van Ibrahim worden? Dit gebeurt niet. Ik kan me ook voorstellen dat het ook voor Ibrahim zeer heftig moet zijn geweest om zo gered te worden. Maar nu, in de moderne tijd van verlichting, moeten wij een betere 'redding' bedenken. Islamitische bronnen vertellen niets hierover. Er zijn wel verhalen waar partijen niet bij elkaar kunnen blijven als het zover is gekomen. Ze moeten uit elkaar gaan. Ibrahim vertrekt. Dit had hij veel eerder ook kunnen bedenken.

Het zou best kunnen dat Ibrahim het nu ook niet meer weet. Wat moet hij nu met zijn leven? Waar kan hij gaan? Met afgodsbeelden heeft hij het gehad, maar wat is het alternatief? De natuurverschijnselen, zijn bestaan en de sociale orde moeten nog steeds verklaard worden. Deze verschijnselen doen zich ook aan hem voor en hij moet ze net zo verklaren en van betekenis voorzien. Net zo rationeel als dat hij de afgoden heeft gesloopt. Het alternatief moet dan geen irrationaliteit bevatten. Met de hemelgoden moet hij ook afrekenen. De sterren, de maan en zon worden op dezelfde manier uitgesloten om in aanmerking te komen om god te zijn. Zij komen op en gaan ten onder. De verschijnselen zelf kunnen niet de god zelf zijn.

Als Ibrahim het allemaal zo goed weet en zelfs hulp krijgt van God, kan hij beter helemaal onderaan beginnen. Een nieuwe voorstelling van de God zonder dat zijn 'afwezigheid' opgevuld wordt met afgoden. Ik kan me voorstellen dat deze 'afwezige' god heel vreemd aanvoelt. Wat moet je dan met alles wat mensen overkomt? En dat hij zijn eigen gemeenschap opbouwt waarin zijn voorstelling van god, het monotheïsme, geldend is. Bijna 'zonder' god. De afwezigheid moet niet weer opgevuld worden.

In de nieuwe fase komen twee zaken centraal te staan: het verlangen van Ibrahim naar heel veel nakomelingen. In zijn eentje kan hij niets met zijn God. 'Twee' is nog geen gemeenschap. Als hij dood is, dan gaat het allemaal verloren. Hij moet dus een gemeenschap hebben. Dit wordt zijn centrale oriëntatie. Elke keer als hij zich wendt tot de God, heeft hij het over 'nakomelingen', want in zijn eentje stelt hij niets voor. Hij moet een duurzame gemeenschap opbouwen. Met zwerven kom je ook niet verder. Je kunt je niet vermeederen. Hiervoor moet je je vestigen, je een stukje land toe-eigenen en daar je

gemeenschap groter en groter maken. Maar de ligging en natuurbronnen van Kanaän zijn daar niet geschikt voor. Geen rivierbedding, geen landbouwmogelijkheid en ook geen grote bossen. Egypte is geen optie en terug naar Oer is ook niet mogelijk. Woestijn is de enige mogelijkheid. Hoezo is het een beloofd land, zou je denken? Hoe moet je dit allemaal overleven en een samenleving opbouwen? Intussen is hij heel oud geworden en nog steeds geen nakomelingen. Hij moet in paniek geraakt zijn. Alleen met de hulp van God kun je dit allemaal overleven. Dat is weer ruimte voor wonderen en dat God zich moet tonen. Daarmee ook ruimte voor 'irrationaliteit'. De geboorte van twee zonen, als een wonder en het blijkt dat God hem niet heeft vergeten. Het is best lastig om je geloof overeind te houden als de God heel af en toe langskomt. Maar Ibrahim moet leren leven met zo'n God.

Het tweede thema is de 'gastvrijheid' van Ibrahim. Rondtrekkende mensen kunnen alleen maar gasten zijn. Ze komen langs en daarna gaan ze verder. Bovendien is het zo dat passanten bijna niets hebben om te delen. Maar Ibrahim wil dat zij 'blijven' en zich vestigen zodat er een centrum, een stad, een gemeenschap ontstaat. Waar hij zijn gemeenschapsverband heeft aan te bieden. Maar in Kanaän kun je je niet vestigen. Dat hij zijn eerste geborene, Ismail, in het huidige Mekka achterlaat belooft ook niet zo veel. Daar is het net zo droog en onherbergzaam.

Wil hij een gemeenschap opbouwen dan moet hij al die passanten, hoe klein hun aantal ook is, vasthouden zodat zij in de omgeving vestigen. Maar ze zijn toch niet gek? Egypte of Babylonië is veel beter om zich te settelen. Hier zien wij een dilemma ontstaan. Hij trekt steeds rond om een betere plek te vinden, terwijl alleen gevestigde mensen 'gastheren' kunnen zijn. Zo ontstaat een grond voor Ibrahim om zich voor te doen als 'gastvrij'. Wij zien Ibrahim overstappen op de gastvrijheid. Hij heeft een groot verlangen dat mensen langskomen en bij hem te gast zijn, zodat hij hen zelf bedient. In de hoop dat zij naar zijn verhaal luisteren en zich vestigen.

Ibrahim heeft alleen de eerste stap kunnen zetten. Het is niet zo dat hij een grote gemeenschap heeft achtergelaten. Het bleef bij een droom. Voordat zijn kinderen zijn droom hebben kunnen realiseren, gaan honderden zo niet duizenden jaren voorbij. In dit opzicht was hij niets anders dan de initiator van een droom. Omdat de drie godsdiensten zich herkennen in die droom identificeren zij zich met Ibrahim als 'aartsvader'. Volgens mij kunnen ook de Griekse filosofie en de daaruit voortgekomen Verlichting hun oorsprong in deze stappen van Ibrahim plaatsen. Hij maakt immers 'ruimte' (door goden uit te schakelen) voor rationele redenering en het zoeken naar andere oorzaken voor de verschijnselen.

Na een lange geschiedenis wordt de droom van Ibrahim in sommige opzichten de werkelijkheid, maar andere moeten nog gerealiseerd worden. Zo kunnen wij stellen dat het verhaal nog een tijdje zal doorgaan. Settelen van het 'monotheïsme' (afwezigheid van afgoden) hebben wij ruimschoots gerealiseerd. Wij hebben grote stappen gezet wat betreft 'rationaliteit'. De afgoden hebben wij niet meer nodig om onze werkelijkheid te begrijpen.

Wat betreft vormen van een gemeenschap en gastvrijheid hebben wij nog een lange weg te gaan. Internationalisering van handel, politieke verhoudingen en menselijke mobiliteit hebben de juiste voorwaarden geschapen. Het gaat dan niet meer om de gemeenschap van

een clan, etniciteit, godsdienst of natie. De mobiliteit van mensen is zo groot dat iedereen onderweg is. Iedereen moet 'gastheer' en 'gast' kunnen zijn. 'Binden' en 'onthechten' tegelijkertijd. Vormen van een nieuwe gemeenschap, vinden van gemeenschappelijke oriëntaties en elkaar 'gastvrij' tegemoet treden zijn de nieuwe uitdagingen. De betekenis van 'gastvrijheid' is nu heel anders geworden. Nu gaat het vooral om een sfeer van 'welkom'. Arbeidsmigranten na de tweede wereldoorlog hebben de vastgeroeste en beperkte betekenissen van 'gemeenschap' en 'gastvrijheid' onder druk gezet. De essentie van 'gastvrijheid' is eeuwig: Gastheer heet welkom en gast is dankbaar. Daarna begint het proces van vestigen. Met de asielzoekers krijgt de nalatenschap van Abraham een tweede kans. Ik kan me niet voorstellen dat wij die nu gaan verpesten.

Rasit Bal

14 december 2015

Amsterdam